

УДК 274(477):930.1"1991/2026"

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/1.10>**Куриляк В.В.**<https://orcid.org/0000-0001-5245-9700>

ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ТА ІСТОРІОГРАФІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОТЕСТАНТИЗМУ В ПЕРІОД З 1991–2026 РОКИ

У статті здійснено комплексну джерелознавчу та історіографічну реконструкцію еволюції українського протестантизму в період з 1991 по 2026 роки. Дослідження простежує трансформаційний шлях євангельських спільнот від стану «конфесійної маргінальності», що був зумовлений спадщиною радянського тоталітаризму до набуття повноцінної суб'єктності в структурі громадянського суспільства та на міжнародній арені. Методологічну основу роботи становить систематизація й критичний аналіз широкого корпусу джерел, що охоплює державно-правові акти, матеріали державних і церковних архівів, внутрішню конфесійну документацію, его-документи, публіцистичні матеріали, а також судову практику новітнього періоду. Особливу увагу приділено періодизації розвитку протестантських конфесій. Від етапу інституційного оформлення та правової легітимації у 1990-х роках до активного виходу в публічний простір у 2010-х роках і формування феномену «Церкви Майдану» під час Революції Гідності. Проаналізовано процеси переосмислення соціальної місії церкви у контексті війни, зокрема їхню роль як волонтерських центрів, капеланських структур і суб'єктів гуманітарної мобілізації. Окремо розглянуто становлення феномену «духовної дипломатії» як специфічної форми транснаціональної релігійної активності, що функціонує як інструмент «м'якої сили» України за кордоном, насамперед у взаємодії з релігійними та політичними колами США. Окремо блок присвячено етико-правовим викликам періоду повномасштабної війни (2022–2026 рр.), зокрема проблемі звуження права на альтернативну (невійськову) службу та зміні правозастосовної доктрини Верховного Суду України. На основі аналізу судових рішень зроблено висновок про формування амбівалентного статусу українських протестантів, які водночас визнаються державою як стратегічні партнери у сфері волонтерства та міжнародної комунікації, але піддаються кримінальному переслідуванню у випадках відмови від військової служби з мотивів совісті. У підсумку стаття пропонує цілісну «карту джерел» і аналітичну рамку для подальших міждисциплінарних досліджень протестантизму як одного з ключових чинників новітньої історії України.

Ключові слова: сучасний протестантизм, джерелознавство, історіографія, громадянське суспільство, альтернативна служба, Церква Майдану, волонтерство, релігійна свобода.

Постановка проблеми. Трансформація релігійного ландшафту України за роки незалежності (1991–2026) позначена не лише кількісним зростанням конфесій, а й докорінною зміною соціально-політичного статусу протестантських спільнот. Тривалий час перебуваючи у стані «конфесійної маргінальності», зумовленої репресивною політикою радянського тоталітаризму, український протестантизм за останні тридцять п'ять років здійснив безпрецедентний транзит до повноцінної суб'єктності в межах громадянського суспільства. Проте, попри активну соціальну роль протестантських церков, у вітчизняній історіографії й досі спостерігається певний дефіцит комплексних джерелознавчих студій, які б охоплювали динаміку

цього процесу у його цілісності від етапу «виходу з підпілля» до сучасної ролі акторів «духовної дипломатії». В контексті цього актуальність теми зумовлена необхідністю наукової рефлексії над новітнім періодом (2022–2026), коли повномасштабна війна висунула перед протестантськими спільнотами нові етико-правові виклики. Зокрема, йдеться про складну колізію між релігійною ідентичністю (паціфізмом, альтернативною службою) та обов'язком захисту державного суверенітету. Ці процеси фіксуються у принципово нових для дослідника типах джерел, що потребують систематизації та критичного аналізу [29; 38].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельна база та методи дослідження

© Куриляк В.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

вибудована на засадах мультидисциплінарності. Охоплено корпус документів, що відображають різні виміри церковно-державних відносин, а саме: державно-правовий блок представлений Указами Президента України, законодавчі акти, рішення Верховного Суду щодо прав вірян у воєнний час. Корпоративно-церковна документація представлена внутрішніми хроніками, богословськими деклараціями, матеріалами соборів та з'їздів, що фіксують зміну саморефлексії громад. Его-документи та усні джерела, у вигляді мемуаристики від 1990-х років, які є ключовими для розуміння посттоталітарного транзиту. Міжнародний дискурс представлений звітами правозахисних інституцій та документами міжнародної діяльності українських протестантських центрів у 2024–2026 рр [17; 37]. Використання проблемно-хронологічного принципу дозволяє деконструювати в дослідженні міф про ізолюваність протестантського середовища та простежити, як зміна типу панівних джерел від спогадів про переслідування до судових прецедентів та дипломатичних нот об'єктивно відображає інтеграцію протестантизму в глобальний та національний соціополітичний простір України.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення джерелознавчої та історіографічної реконструкції еволюції українського протестантизму в період з 1991 по 2026 рр. Основне завдання дослідження не лише структурувати наявний масив документів, а й запропонувати концептуальну рамку для інтерпретації переходу релігійних організацій від об'єктів державного нагляду до активних суб'єктів міжнародної адвокації та внутрішньої соціальної політики.

Виклад основного матеріалу. Трансформація українського протестантизму за роки незалежності (1991–2026) є унікальним прикладом переходу релігійної спільноти від статусу переслідуваної меншини до впливового суб'єкта громадянського суспільства та міжнародної дипломатії. Цей шлях, позначений інституційним відродженням 1990-х, виходом у публічну площину під час масових евангелізацій 2000-х та жертвним волонтерським служінням у часи воєнних випробувань, демонструє глибоку інтеграцію євангельських церков у процеси державотворення. Сьогодні протестантська ідентичність в Україні формується на перетині двох векторів, а саме з одного боку – це успішна «духовна дипломатія» та визнання державою їхнього внеску в обороноздатність, з іншого – гостра екзистенційна криза, спричинена юридичними колізіями навколо права на альтернативну

службу в умовах повномасштабної війни. Аналіз джерел та судової практики цього періоду дозволяє не лише реконструювати хронологію подій, а й з'ясувати, як українські протестанти долають розрив між есхатологічними очікуваннями та активною громадянською відповідальністю [23; 36].

Епоха відродження та інституційного оформлення (1991–2004). Перше десятиліття незалежності стало часом відновлення історичної пам'яті та розбудови організаційних структур. Для дослідника цей період важливий насамперед джерелами, що фіксують процес легітимації протестантських церков у новому правовому полі. Розуміння сучасного стану українського протестантизму неможливе без аналізу джерел, що висвітлюють його генезу. Офіційні історичні довідки великих конфесійних союзів слугують первинним матеріалом для реконструкції цього процесу. Важливим історіографічним вузлом є події 1944 року, коли під тиском радянської влади відбулося штучне об'єднання євангельських християн та баптистів у єдиний союз. Джерела, що описують цей процес, такі як історичні нариси Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів, вказують на те, що «євангельські християни зайняли ключові позиції у керівництві союзу», але справжнє об'єднання було ускладнене догматичними розбіжностями та тиском тоталітарної системи. Звертаємо увагу на документи, що фіксують дезінтеграцію радянських структур у 1990-х роках та утворення автономних українських союзів. Це був не просто адміністративний поділ, а акт відновлення національної суб'єктності церков [23; 38].

Паралельно відбувалося відродження п'ятидесятницького руху. Джерела Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської апелюють до спадщини Івана Воронаєва та з'їздів 1920-х років в Одесі, підкреслюючи автохтонність українського п'ятидесятництва. Цитування цих матеріалів дозволяє спростувати поширений у 1990-х роках міф про протестантизм як «імпортвану» з Заходу релігію. Важливо підкреслити, що джерела фіксують тяглість традиції, яка була перервана, але не знищена репресіями. Окремим пластом джерел є мартирологи та свідоцтва про переслідування вірян у радянський період. Інтернет-проект «Музей дисидентського руху» (Харківська правозахисна група) містить масив даних про те, як баптисти та п'ятидесятники ставали в'язнями сумління. Ці джерела формують етичний фундамент сучасної протестантської ідентичності – «церкви мучеників», що має моральне право говорити про свободу совісті [21; 30].

Для об'єктивізації наративів про «духовне відродження» 1990-х років та подальшу динаміку розвитку релігійного середовища необхідно залучати верифіковані кількісні дані. Фундаментальним джерелом у цьому контексті є довготривалі моніторингові дослідження Центру Разумкова, що проводяться на системній основі з 2000 року. Ці дані дозволяють простежити трансформацію суспільної свідомості та визначити реальне місце протестантизму в структурі українського соціуму [10; 22].

Аналіз статистичних показників за період 2000–2020 років виявляє кілька ключових тенденцій. По-перше, спостерігається стабільне зростання загального рівня релігійності, особливо в центральних та західних регіонах України. Важливо розуміти, що цей приріст відбувався переважно за рахунок категорії громадян, які раніше маркували себе як «ті, хто не визначився». Це свідчить про активний пошук нової ідентичності у пост-атеїстичному суспільстві, де релігія стала легітимним способом самоідентифікації. По-друге, дані фіксують чітку вікову кореляцію у загальнонаціональному масштабі зберігається пряма залежність, де старші вікові групи демонструють вищий рівень релігійної активності [10; 22].

Проте аналіз внутрішньоконфесійних джерел вказує на специфіку протестантського середовища. На відміну від традиційних церков, протестантизм демонстрував надзвичайно високу динаміку роботи з молоддю. Хоча загальна соціологія не завжди встигала фіксувати ці локальні зміни, активність молодіжних служб та освітніх проєктів свідчить про успішне омолодження громад. Зрештою, одним із найважливіших показників є рівень довіри до Церкви, який упродовж десятиліть залишається стабільно високим. В умовах деградації радянських соціальних інститутів Церква як інституція фактично замістила колишні партійні та державні структури, ставши головним об'єктом соціальної довіри та джерелом морального авторитету [36].

Таким чином, соціологічні дані дозволяють зробити висновок: хоча протестантизм залишався чисельною меншістю на тлі православного домінування, саме він демонстрував найвищу інституційну динаміку. Це підтверджується не лише опитуваннями, а й статистикою реєстрації релігійних організацій, де кількість нових протестантських осередків часто випереджала темпи розбудови традиційних конфесій. Аналіз соціологічних даних дозволяє зробити висновок про те, що протестантизм, хоч і залишався меншістю на тлі

православного домінування, однак демонстрував найвищу динаміку зростання громад. Це підтверджується статистикою реєстрації релігійних організацій, де протестантські громади часто випереджали традиційні церкви за кількістю нових осередків [25].

Завершенням етапу інституційного становлення можна вважати створення у квітні 2005 року Ради Євангельських Протестантських Церков України (РЄПЦУ). Установчі документи цього органу є критично важливим джерелом, оскільки вони фіксують момент переходу від міжконфесійної конкуренції до стратегічної співпраці. РЄПЦУ стала майданчиком для вироблення спільної позиції у діалозі з владою. Протоколи засідань та спільні заяви Ради демонструють, як формувалася «колективний голос» українських протестантів, здатний лобювати питання свободи віросповідання, спрощення реєстраційних процедур та доступу до пенітенціарної системи для капеланів. Епоха публічної місії та соціального богослов'я (2005–2013) – це період між двома революціями (Помаранчевою та Революцією Гідності) позначився виходом протестантів з «молитовних будинків» на площі та стадіони. Джерела цього часу стають більш публічними, медійними та соціально орієнтованими [31].

Апогеєм епохи «стадіонного християнства» став візит Франкліна Грема до Києва у липні 2007 року. Джерела, що описують цю подію, вражають масштабом наведених даних. Звіти організаторів, опубліковані в медіа, фіксують участь понад 4000 церков різних конфесій, що є унікальним прикладом мобілізаційного ресурсу протестантів. Тексти виступів на фестивалі містять важливі маркери самосприйняття. Фраза голови ВСЦ ЄХБ Григорія Коменданта «Весь світ тепер дивиться на Україну... стабільності без духовності бути не може» свідчить про претензію протестантів на роль гаранта моральної стабільності держави. Організаційна структура фестивалю (супутникова трансляція, сотні автобусів, хори, перекладачі) стала тренувальним майданчиком для волонтерських мереж, які згодом, у 2014 році, будуть переорієнтовані на допомогу армії та біженцям. Для дослідника важливо відзначити цей причинно-наслідковий зв'язок, а саме інфраструктура, що була створена для євангелізації, стала інфраструктурою громадянського спротиву та гуманітарної допомоги [13].

Паралельно з масовими акціями відбувалася глибока інтелектуальна робота. Статті Михайла Черенкова, зокрема «Український євангельський

протестантизм: парадигма Реформації в сучасному контексті» (2009) є програмним документом епохи [12]. У цій статті ставиться питання про перехід від «етики втечі від світу» (властивої радянському періоду) до «етики відповідальності». Черенков аргументує, що протестантизм має потенціал стати драйвером модернізації України, подібно до ролі Реформації в Європі. Однак джерела фіксують і внутрішню критику. Публікації на ресурсі *Texty.org.ua* (2011) розкривають зворотний бік медалі, а саме явище «нового середньовіччя» у свідомості вірян. Інтерв'ю з бізнесменами-протестантами, які заявляли «Мені плювати на дороги... Головне, щоб прославлялося Ім'я Ісуса», демонструють розрив між високою теорією інтелектуалів (Черенков) та реальною практикою рядових членів. Цей конфлікт між есхатологічним очікуванням та соціальною відповідальністю є наскрізною темою для аналізу всього періоду [4].

«Церква Майдану» як народження публічної релігії (2013-2014). Революція Гідності стала потужним суспільно-політичним і духовним катализатором, який остаточно трансформувач ідентичність українського протестантизму та вивів його за межі традиційної приватної релігійності. У цей період протестантські спільноти вперше масово постали як публічні актори громадянського суспільства, поєднуючи богослужбову практику, соціальне служіння та громадянську солідарність у спільному просторі Майдану. Саме тоді сформувався феномен так званої «Церкви Майдану» – міжконфесійної, нефрагментованої, контекстуальної форми публічної релігії, орієнтованої не на інституційну експансію, а на етичну присутність і духовну підтримку суспільства в момент кризи. Джерельну базу цього етапу становлять переважно его-документи (свідчення учасників і очевидців подій), журналістські репортажі, публічні звернення духовних лідерів, а також соціологічні та антропологічні спостереження «в полі», що дозволяють реконструювати живу релігійну практику поза межами традиційних церковних інституцій [16; 18; 27].

Також унікальним феноменом, зафіксованим у джерелах, став «Молитовний намет» на Майдані. Дослідження Тетяни Калениченко, опубліковані у *Euxeinos*, надають детальний опис функціонування цього простору [20]. Навет став місцем, де стиралися конфесійні кордони, а протестанти, католики та православні молилися по чергово або разом, що було немислимо у мирний час. Репортажі *Religious Information Service of Ukraine* (RISU) та свідчення іноземних спостерігачів (наприклад,

стаття «The heart of Maidan prayer») фіксують зміну ролі пастора [26]. Із проповідника він перетворюється на «капелана Майдану», який стоїть між ворогуючими сторонами. Епізод, коли пастор запитав священника: «Що робитимемо, якщо почнуть стріляти?», а той відповідає: «Будемо молитися», став хрестоматійним прикладом ненасильницького спротиву [15; 26].

Далі хронологічно представлена теологія присутності та зміна ставлення до влади. Джерела фіксують богословський зсув у тлумаченні послання до Римлян (глава 13) про покору владі. Якщо раніше домінувала пасивна покора, то події Майдану актуалізували концепцію «активної громадянської позиції» як форми служіння Богу. Наукові дослідження Дениса Шестопаляця аналізують цей процес як появу «публічної релігії» в Україні, де релігійні символи та риторика стають інструментами політичної легітимації протесту [28; 39]. Важливим інсайтом є спостереження, що саме на Майдані відбувся поділ на «національні церкви» (УГКЦ, УПЦ КП, протестанти) та «церкву імперську» (УПЦ МП), яка самоусунулася від підтримки протестувальників. Це заклало фундамент для майбутньої релігійної мапи воюючої країни.

Війна, волонтерство та державне визнання (2014–2019). Анексія Криму та початок воєнних дій на сході України стали якісно новим етапом у розвитку українського протестантизму, поставивши релігійні спільноти перед безпрецедентними екзистенційними, етичними та інституційними викликами. Для протестантів цей період означав одночасне переживання травматичного досвіду репресій на окупованих територіях і безпрецедентну мобілізацію ресурсів на підконтрольних Україні землях. Джерельна база цього етапу набуває виразного драматичного характеру та включає хроніки переслідувань, свідчення депортацій, знищення культових споруд, а також особисті наративи пасторів і волонтерів, які опинилися в умовах воєнного конфлікту [32].

Водночас саме в цей період протестантські спільноти здійснили радикальний поворот від маргінального статусу до активної участі у волонтерському русі, соціальній допомозі військовим і внутрішньо переміщеним особам, капеланському служінні та гуманітарній підтримці постраждалих регіонів. Практики віри дедалі більше поєднувалися з громадянською відповідальністю, що сприяло формуванню нової моделі протестантської ідентичності як «служіння в умовах війни». Саме через цю активну участь у захисті людської гідності та соціальної стійкості протестанти здобули

найвищий рівень суспільного та державного визнання за весь період незалежності України, що відобразилося у співпраці з державними структурами, легалізації капеланського служіння та включенні релігійних організацій у систему національної безпеки й гуманітарної політики [22; 32].

Звіти державних органів (ДЕСС) та заяви правозахисників (Віктор Єленський) документують системні переслідування протестантів на окупованих територіях Донбасу та в Криму. Російська пропаганда та окупаційні адміністрації таврували їх як «американських шпигунів» та «сектантів», що призводило до захоплення молитовних будинків, арештів та вбивств пасторів. Ці джерела є критично важливими для розуміння того, чому українські протестанти зайняли настільки безкомпромісну проукраїнську позицію для них це стало питанням фізичного виживання [3].

Окремо маємо низку наукових досліджень трансформації капеланства (*Changing focus on Military Chaplaincy*), які показують, як пацифістські деномінації адаптувалися до війни. Джерела описують процес, коли пастори, які раніше відмовлялися брати зброю, йшли на фронт як капелани, щоб надавати духовну підтримку. Це призвело до виникнення нової категорії служителів – «військових пасторів», які користуються величезним авторитетом як у церкві, так і в армії [19].

Святкування 500-річчя Реформації у 2017 році стало апогеєм державного визнання. Центральним документом епохи є Указ Президента України №357/2016 «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації» [8]. Текст указу є унікальним для пострадянського простору, оскільки на державному рівні визнає «вагомий внесок протестантських церков». Аналіз імплементації цього указу показує безпрецедентну активність через концерти, круглі столи, соціальні проекти тощо. Проте, внутрішні джерела (наприклад, дискусії в середовищі Адвентистів сьомого дня) показують і наявність побоювань щодо «політизації» віри та надмірного зближення з державою [31]. Додамо, що представники Церкви АСД наголошують на необхідності збереження конфесійної ідентичності навіть у рамках загальнонаціональних проєктів.

Політичні трансформації після 2019 року, а особливо початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році, вивели український протестантизм за межі внутрішнього національного контексту, перетворивши його на активного актора міжнародного релігійно-політичного дискурсу. У цей період протестантські лідери,

богослови та громадські діячі дедалі частіше виконують функцію неформальних посередників між українським суспільством і західними політичними, церковними та академічними інституціями.

Джерельна база цього етапу включає дипломатичні візити, звернення до парламентів і церковних асамблей, участь у міжнародних конференціях, мережах гуманітарної допомоги та глобальних молитовних ініціативах. У цих контекстах протестанти постають як своєрідні «народні дипломати», здатні артикулювати український досвід війни, апелюючи до універсальних категорій людської гідності, свободи совісті та відповідальності віруючих перед світом. Їхній вплив часто виявляється ефективнішим за формальні дипломатичні канали, оскільки ґрунтується на довірі, спільній конфесійній мові та розгалужених транснаціональних мережах [14; 31].

У результаті формується нова модель «духовної дипломатії», в якій релігійні спільноти стають важливим елементом м'якої сили держави, сприяючи міжнародній підтримці України, протидії російським наративам та закріпленню України як суб'єкта, а не об'єкта глобальної політики. Цей період засвідчує остаточний перехід протестантизму від внутрішньо-конфесійного служіння до повноцінної участі у формуванні геополітичного образу країни [14].

Покажемо та ключовим джерелом для аналізу зовнішньополітичної активності є матеріали, пов'язані з організацією «Українських тижнів» у Вашингтоні. Інтерв'ю координатора цих заходів Павла Унгуряна для *Espresso* та інших видань розкривають механіку лобіювання інтересів України через релігійні канали. Особливу цінність має кейс впливу на спікера Палати представників США Майка Джонсона у 2024 році. Джерела свідчать, що саме «духовна дипломатія» – зустрічі з українськими баптистами, розповіді про загиблих одновірців (зокрема, історія про загибель сім'ї пастора в Одесі від удару «шахеда») – стала тим емоційним тригером, який допоміг розблокувати пакет військової допомоги. Списки учасників делегацій (нардепи, капелани, діти-сироти) та перелік зустрічей з американськими сенаторами-республіканцями (Джеймс Ленкфорд, Роджер Вікер) демонструють системну роботу з консервативним електоральним полем США, яке часто скептично налаштоване до світської влади України, але солідаризується з «братами по вірі» [9; 34].

Констатуємо, що має низку джерел також фіксують активну протидію російським наративам. Спільні звернення американських релігійних

лідерів (католиків, православних, протестантів) із засудженням патріарха Кирила є прямим результатом роботи українських протестантів. Виступи Віктора Єленського на міжнародних самітах релігійної свободи підсилюють цю лінію, надаючи фактичну базу про злочини окупантів проти релігійної свободи [1; 33].

Період повномасштабної війни став найскладнішим випробуванням для протестантської ідентичності. Джерела 2022–2026 років – це переважно судові реєстри та правозахисні звіти, які демонструють картину гострого конфлікту між державою та частиною вірян. Аналіз судової практики 2023–2026 років виявляє системну проблему реалізації права на альтернативну (невійськову) службу під час війни.

Ключовим прецедентом є справа Дмитра Зелінського (Адвентист сьомого дня). Джерельна база детально фіксує хронологію судового розгляду справи, яка стала показовою для формування нової правової доктрини у сфері свободи совісті в умовах воєнного стану. У червні 2023 року суд першої інстанції в Кременці ухвалив виправдувальний вирок, визнавши право вірянина на заміну військової служби альтернативною з огляду на його релігійні переконання. Однак уже в серпні 2023 року апеляційний суд скасував це рішення, поставивши під сумнів абсолютний характер права на альтернативну службу в умовах збройної агресії. Кульмінацією процесу стало рішення Верховного Суду в червні 2024 року, яким було залишено в силі обвинувальний вирок із призначенням покарання у вигляді трьох років позбавлення волі [2; 37].

Це судове рішення стало поворотним моментом у правозастосовній практиці, оскільки Верховний Суд фактично сформулював новий підхід: за умов воєнного стану право на альтернативну (невійськову) службу не має абсолютного характеру, а конституційний обов'язок захисту Вітчизни набуває пріоритетного значення. У такий спосіб було закладено підвалини для зміни балансу між індивідуальною свободою совісті та інтересами національної безпеки, що має далекосяжні наслідки для релігійних спільнот із пацифістською традицією [7].

В цілому регіональна судова практика 2024–2025 років засвідчує системне посилення кримінальної відповідальності щодо представників баптистських громад та інших протестантських конфесій, які з мотивів релігійних переконань відмовляються від проходження військової служби. Джерела фіксують хвилю обвинувальних вироків у різних регіонах України, що свідчить не

про поодинокі випадки, а про формування усталеної правозастосовної тенденції.

Показовим є так званий харківський кейс (листопад 2024 року), у межах якого баптиста, що надав довідку від релігійної громади та висловив готовність проходити службу в якості кухаря, було засуджено до трьох років позбавлення волі. Суд відхилив аргументацію щодо свободи совісті, обґрунтовуючи своє рішення тим, що навіть невійськова посада у структурі Збройних сил передбачає підпорядкування військовому статуту та потенційну можливість використання зброї [11]. Аналогічну логіку продемонстрував Івано-Франківський суд у вересні 2024 року, призначивши покарання у вигляді одного року позбавлення волі вірянину, який ігнорував повістки, попри заявлену готовність виконувати будівельні та господарські роботи поза бойовими підрозділами [6].

Особливо тривожним сигналом для релігійних спільнот став вирок від 19 січня 2026 року, яким особу було засуджено за відмову від мобілізації на посаду продовольчого забезпечення. Цей випадок засвідчує, що станом на початок 2026 року законодавча прогалина щодо альтернативної (невійськової) служби в умовах воєнного стану так і не була усунута. Натомість держава продовжує розв'язувати конфлікт між обов'язком захисту Вітчизни та свободою віросповідання переважно шляхом кримінального переслідування, а не через створення чіткого й легітимного механізму альтернативної служби [5].

У цьому контексті ключовим міжнародно-правовим документом є Висновок Венеційської комісії від 18 березня 2025 року, який надає принципово нову рамку для осмислення української судової практики у справах про відмову від військової служби з мотивів совісті. Комісія прямо констатує, що починаючи з 2022 року Україна фактично припинила визнавати право на альтернативну (невійськову) службу, навіть для осіб, чії релігійні переконання є послідовними, задокументованими та належать до традицій пацифістських конфесій [37].

Таким чином, дискусія виходить за межі внутрішнього кримінального права і переміщується у площину міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини, зокрема у світлі Європейської конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ. Висновок Венеційської комісії створює додатковий нормативний і репутаційний тиск на законодавця, вказуючи на необхідність вироблення правового механізму, який би дозволив збалансувати

обов'язок захисту держави та свободу совісті в умовах воєнного стану [24].

Ці зауваження підтверджуються аналізом національної судової практики 2023–2026 років, яка демонструє послідовну ескалацію покарань та звуження простору для правового захисту віруючих. Порівняльний аналіз судових рішень засвідчує перехід від поодиноких виправдувальних вироків до формування стабільної обвинувальної лінії, незалежно від конфесійної належності обвинувачених чи характеру запропонованої ними альтернативної служби.

Так, у червні 2023 року суд першої інстанції в Тернопільській області виправдав вірянина Церкви адвентистів сьомого дня, визнавши його право на заміну військової служби. Проте вже у червні 2024 року Верховний Суд у справі вірянина АСД залишив у силі обвинувальний вирок із покаранням у вигляді трьох років позбавлення волі. У подальших рішеннях 2024–2026 років (Сумська, Івано-Франківська, Харківська, Чернівецька області) суди системно відхиляли аргументи, пов'язані зі свободою совісті, та призначали реальні строки ув'язнення, включно з випадками відмови від мобілізації на невійськовій посаді [35].

У сукупності міжнародна оцінка Венеційської комісії та національна судова практика свідчать про глибоку нормативну напругу між задекларованими стандартами прав людини та фактичними механізмами їх реалізації в Україні. Це дозволяє говорити не лише про правову, а й про світоглядну трансформацію державної політики щодо релігійних меншин у контексті війни, яка потребує подальшого богословського, правового та етичного осмислення.

Висновки. Отже, комплексний аналіз джерельної бази за період від здобуття Україною незалежності до 2026 року дозволяє зафіксувати глибоку та багатовимірну трансформацію ідентичності українського протестантизму, що відбувалася під впливом політичних, соціальних і воєнних викликів. Ці трансформації мають не лише конфесійне, але й ширше суспільно-історичне значення.

По-перше, відбулася радикальна зміна суб'єктності протестантських спільнот. У пострадянський період український протестантизм пройшов шлях від маргіналізованої релігійної меншини, яка успадкувала досвід репресій і напівлегального існування, до повноцінного актора публічного простору та міжнародних відносин. Особливо після 2014 року протестантські церкви стали активними учасниками громадянського

суспільства, а з 2022 року – носіями феномену так званої «духовної дипломатії». Через розгалужені транснаціональні мережі, насамперед у США та країнах Західної Європи, вони виступили каналами «м'якої сили», які доповнювали офіційну державну дипломатію, формуючи позитивний образ України як держави, що бореться не лише за територію, а й за цінності.

По-друге, дослідження виявляє глибоку амбівалентність правового та соціального статусу протестантів у незалежній Україні. З одного боку, держава дедалі частіше визнає їхню роль як волонтерів, капеланів, гуманітарних координаторів і міжнародних комунікаторів. З іншого боку, судова практика 2023–2026 років демонструє жорстке звуження простору для реалізації свободи совісті у питаннях військового обов'язку. Таким чином, формується парадоксальна ситуація: протестанти визнаються державою як корисні партнери у зовнішньому та гуманітарному вимірах, але водночас криміналізуються як громадяни, чий релігійні переконання не вписуються в домінуючу воєнну парадигму. Цей розрив є однією з ключових характеристик сучасного етапу трансформації.

По-третє, Майдан і війна сприяли формуванню нової моделі екуменічної взаємодії. У кризових умовах 2013–2014 років і подальшої війни виникла практична, «польова» форма міжконфесійної солідарності, що проявилася у спільних молитовних ініціативах, волонтерських мережах та капеланському служінні. Ця модель виявилася значно динамічнішою й ефективнішою за традиційні інституційні формати міжконфесійного діалогу, зокрема такі, як Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Вона засвідчує зростання екуменічної зрілості українського протестантизму та його здатність діяти поза вузькими конфесійними межами.

По-четверте, аналіз дозволяє окреслити стратегічний прогноз. Судові вирокі 2026 року свідчать про те, що конфлікт між правом на свободу совісті та конституційним обов'язком захисту держави не є тимчасовим явищем, а становить довготривалий виклик. Для протестантських спільнот це означає необхідність не лише правового захисту своїх вірян, але й глибокого богословського переосмислення категорій війни, миру, державної лояльності та християнської відповідальності в умовах сучасних збройних конфліктів.

У підсумку, проведене дослідження не лише реконструює еволюцію українського протестантизму в умовах історичних зламів, але й пропонує

цілісну «карту джерел» та аналітичну рамку для подальших студій. Воно відкриває можливість комплексного осмислення протестантизму як релігійного, соціального й політичного феномену, що став одним із ключових елементів української історії новітнього часу.

Список літератури:

1. Віктор Єленський на Саміті релігійної свободи закликав виключити РПЦ з Всесвітньої ради церков за співучасть у війні. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. 2025. URL: <https://dessa.gov.ua/viktor-ielenskyi-na-samiti-relihiynoi-svobody-zaklykav/> (дата звернення: 23.12.2025).
2. Загребя В. Верховний суд України ухвалив рішення щодо справи адвентиста. *Українська уніонна конференція Церкви адвентистів сьомого дня*. 2024. URL: <https://adventist.ua/news/ukraine/verkhovnyi-sud-ukrainy-ukhvalyv-rishennia-shchodo-spravy-adventysta/> (дата звернення: 17.12.2025).
3. Звіт про результати роботи Державної служби України з етнополітики та свободи совісті. Київ, 2021. 61 с. URL: <https://dessa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/08/Zvit-2021.pdf> (дата звернення: 19.11.2025).
4. Малуха М. Нове середньовіччя: чимало українських протестантів вірять у прямий контакт пастора з Богом і вважають знання гріхом. *Texty.org.ua*. 2011. URL: https://texty.org.ua/articles/29987/Nove-serednovichcha_chymalo_ukrajinskyh_protessantiv_viryt_u-29987/ (дата звернення: 30.12.2025).
5. На Прикарпатті засудили мобілізованого “Свідка Єгови”, який відмовився виконати наказ. *ПІК. Прикарпатська інформаційна корпорація*. 2026. URL: <https://pik.net.ua/2026/01/22/593562/> (дата звернення: 11.02.2026).
6. На Прикарпатті суд позбавив волі баптиста, який відмовився служити у війську зі зброєю в руках. *Всеукраїнський Собор*. 2024. URL: <https://sobor.com.ua/news/sud-12> (дата звернення: 14.01.2026).
7. Патріоти України: Українець відмовився від мобілізації до ЗСУ через релігію і був засуджений до трьох років в’язниці, але не здався (25 жовтня 2024 р.). *Конституційний Суд України*. 2024. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/patrioty-ukrayiny-ukrayinets-vidmovyv-sya-vid-mobilizaciyi-do-zsu-cherez-religiyu-i-buv> (дата звернення: 24.12.2025).
8. Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації: Указ Президента України від 26.08.2016 № 357/2016. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3572016-20423> (дата звернення: 14.01.2026).
9. Тиждень адвокатури. Під час Ukrainian week 2024 у Вашингтоні депутати, військові та релігійні діячі будуть агітувати за Україну. *Всеукраїнський Собор*. 2024. URL: <https://sobor.com.ua/news/ukrainian-week-2024> (дата звернення: 09.12.2025).
10. Центр Разумкова. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: Тенденції 2010-2018 рр. Київ, 2018. 78 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf (дата звернення: 14.01.2026).
11. Цьомик Г. Житель Харківщини хотів ухилитися від служби через релігійні переконання, подавши довідку від баптистської церкви. *Супільне Харків*. 2024. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/895243-zitel-harkivsini-hotiv-uhilitisa-vid-sluzbi-cerez-religijni-perekonanna-podavsi-dovidku-vid-baptistskoi-cerkvi/> (дата звернення: 16.12.2025).
12. Черенков М. Український євангельський протестантизм: парадигма Реформації в сучасному контексті. *Релігійна свобода*. 2009. № 14. С. 139–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/religfree_2009_14_30 (дата звернення: 11.12.2025).
13. American Gathers Thousands of Evangelicals in Kyiv. *RISU*. 2007. URL: https://risu.ua/en/american-gathers-thousands-of-evangelicals-in-kyiv_n16891 (date of access: 17.12.2025).
14. Bjola C., Fjällhed A. Public diplomacy in the crossfire: decoding Ukraine's ‘Strategic Self’ during wartime. *International Affairs*. 2025. Vol. 101, no. 6. P. 2059–2083. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iiaf179>.
15. Boichak O., McKernan B. Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine. *Cultural Sociology*. 2022. Vol. 18, no. 1. P. 48–71. DOI: <https://doi.org/10.1177/17499755221127877>.
16. Cherenkov M. Theologizing on the Maidan: «Maidan theology» in the Experience and Reflections of the Younger Generation of Ukrainian Protestants. *Acta Missiologiae*. 2017. Vol. 5. P. 81–99.
17. Coleman H. J., Wanner C. War and religion in Ukraine: editors’ introduction. *Canadian Slavonic Papers*. 2025. Vol. 67, no. 1–2. P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1080/00085006.2025.2501405>.
18. Hug A. Traditional religion and political power: Examining the role of the church in Georgia, Armenia, Ukraine and Moldova. London : The Foreign Policy Centre, 2015. 77 p. URL: <https://fpc.org.uk/wp-content/uploads/2015/10/1707.pdf> (date of access: 23.12.2025).
19. Kalenychenko T. Changing focus on Military Chaplaincy : Religious-Spiritual Counseling and Care in Ukraine. *Religious-spiritual counselling & Care* / ed. by A. Ayten et al. Istanbul, 2016. P. 321–342.

20. Kalenychenko T. Public Religion During the Maidan Protests in Ukraine. *Euxeinos*. 2017. Vol. 7, no. 24. P. 23–38. URL: https://gce.unisg.ch/fileadmin/user_upload/HSG_ROOT/Institut_GCE/Euxeinos/24/Kalenychenko_Euxeinos_24_2018.pdf (date of access: 11.12.2025).
21. Kim H.-w., Chung J.-k. History of Protestantism in Ukraine. *Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly*. 2023. Vol. 2, no. 83. P. 465–478. DOI: <https://doi.org/10.34291/BV2023/02/Kim>.
22. Kuryliak V. Analysis of the Multi-Confessional Religious Situation in Ukraine in the Period from 2000 to 2021. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2022. Vol. 42, no. 8. P. 22–38. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2386>.
23. Lyubashchenko V. Protestantism in Ukraine: Achievements and Losses. *Religion, State and Society*. 2010. Vol. 38, no. 3. P. 265–289. DOI: <https://doi.org/10.1080/09637494.2010.499284>.
24. Nekoliak A., Nekoliak R. Ukraine and the Venice Commission: A Pattern of Mutual Influences over the Last Decade. *OpinioJuris*. 2025. URL: <https://opiniojuris.org/2025/08/14/ukraine-and-the-venice-commission-a-pattern-of-mutual-influences-over-the-last-decade/> (date of access: 06.01.2026).
25. Office of International Religious Freedom. Ukraine 2023 International Religious Freedom Report. Washington, DC : United States Department of State, 2024. 68 p. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/05/547499_UKRAINE-2023-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf (date of access: 18.12.2025).
26. Porch M. P. The heart of Maidan – touched by prayer. *Mill Pond Porch blog*. 2014. URL: <https://millpondporch.com/2014/02/15/the-heart-of-maidan-prayer/> (date of access: 09.12.2025).
27. Searle J. T. Freedom, Compassion and Creativity. *International Journal of Public Theology*. 2020. No. 14. P. 255–275. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/Freedom,-Compassion-and-Creativity-Searle/8333795b53d2c49899eaa319aaaa6850d4c0181d> (date of access: 13.01.2026).
28. Shestopalets D. Church and State in Ukraine after the Euromaidan: President Poroshenko’s Discourse on Religion, 2014–2018. *Politics and Religion*. 2020. Vol. 13, no. 1. P. 150–179. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755048319000221>.
29. Soloviy R. Challenges for Discipleship in the Context of the War of Attrition: The Ukrainian Case. *European Journal of Theology*. 2025. Vol. 34, no. 1. P. 124–150. DOI: <https://doi.org/10.5117/EJT2025.1.007.SOLO>.
30. Soloviy R. Pentecostalism in Western Ukraine: Historical Development and Current Theological Challenges. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2020. Vol. 40, no. 7. P. 87–105. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol40/iss7/7> (date of access: 15.01.2026).
31. Soloviy R. The Church Amidst the War of Attrition: Ukrainian Evangelical Community in Search of a New Mission Paradigm. *Religions*. 2024. Vol. 15, no. 9. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel15091136>.
32. Stepanenko V., Stewart S. ‘Who, If Not Us?’: Civic Activism and Defence in Wartime Ukraine. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2025. Vol. 38, no. 1. P. 152–168. DOI: <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467214>.
33. The religious landscape amidst warfare in Ukraine: assessing the situation / Y. Kharkovshchenko et al. *Multidisciplinary Science Journal*. 2024. Vol. 6. P. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0728>.
34. Turko S. Ukrainians in Congress: Key takeaways from Ukrainian Week in Washington. *Espresso TV Channel*. 2025. URL: <https://global.espresso.tv/russia-ukraine-war-ukrainians-in-congress-key-takeaways-from-ukrainian-week-in-washington> (date of access: 07.01.2026).
35. Ukraine: Annual report on conscientious objection 2024. *European Bureau for Conscientious Objection*. 2024. URL: <https://ebco-beoc.org/ukraine/2024> (date of access: 16.12.2025).
36. Vasilyeva I., Tytarenko V. Dynamics and Growth Prospects of the Protestant Denominations in Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2020. Vol. 40, no. 3. P. 73–87. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol40/iss3/7> (date of access: 09.12.2025).
37. Vovk D. UKRAINE: How should government deal with conscientious objectors in wartime?. *Forum 18*. 2025. URL: https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974 (date of access: 23.01.2026).
38. Wanner C. *Communities of the Converted Ukrainians and Global Evangelism*. London : Cornell University Press, 2007. 305 p.
39. Wanner C. Religion as Politics by Other Means. *Society for Cultural Anthropology*. 2014. URL: <https://www.culanth.org/fieldsights/religion-as-politics-by-other-means> (date of access: 10.12.2025).

Kuryliak V.V. A SOURCE-BASED AND HISTORIOGRAPHICAL RECONSTRUCTION OF UKRAINIAN PROTESTANTISM (1991–2026)

The article presents a comprehensive source-based and historiographical reconstruction of the evolution of Ukrainian Protestantism from 1991 to 2026. The study traces the transformational trajectory of evangelical communities from a condition of «confessional marginality», shaped by the legacy of Soviet totalitarianism, toward the acquisition of full subjectivity within civil society structures and on the international stage. The

methodological foundation of the research is based on the systematization and critical analysis of a broad corpus of sources, including state legal acts, materials from state and church archives, internal confessional documentation, ego-documents, journalistic materials, and contemporary judicial practice. Particular attention is given to the periodization of the development of Protestant denominations from the stage of institutional formation and legal legitimization in the 1990s, through their active entry into the public sphere in the 2010s, to the emergence of the phenomenon of the «Church of Maidan» during the Revolution of Dignity. The article analyzes processes of rethinking the social mission of churches in the context of war, particularly their role as volunteer centers, chaplaincy structures, and agents of humanitarian mobilization. A separate section examines the emergence of «spiritual diplomacy» as a specific form of transnational religious activity functioning as an instrument of Ukraine's soft power abroad, especially in cooperation with religious and political circles in the United States. Another analytical block addresses the ethical and legal challenges of the period of full-scale war (2022–2026), particularly the narrowing of the right to alternative (non-military) service and the transformation of the legal doctrine of the Supreme Court of Ukraine. Based on an analysis of court decisions, the study concludes that an ambivalent status of Ukrainian Protestants is emerging: they are recognized by the state as strategic partners in volunteering and international communication, yet face criminal prosecution in cases of refusal to perform military service on grounds of conscience. In conclusion, the article offers an integrated «map of sources» and an analytical framework for further interdisciplinary research on Protestantism as one of the key factors shaping the contemporary history of Ukraine.

Keywords: *modern Protestantism, source studies, historiography, civil society, alternative service, Church of Maidan, volunteering, religious freedom.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026